

Arbetsmarknadsläget och anställdas inställning i arbetsmarknadsfrågor

I denna artikel behandlar Bengt Furåker och Leif Johanson frågan om huruvida människors åsikter och attityder i olika arbetsmarknadsfrågor står i samklang med de grundläggande idéerna bakom den svenska arbetsmarknadspolitiken samt i vilken utsträckning det skett förändringar i och med 1990-talets arbetsmarknadsförändringar. Det empiriska underlaget utgörs av data som insamlats genom tilläggsfrågor till Statistiska centralbyråns arbetskraftsundersökningar under 1991 och 1993. Den bild som framtonar i materialet innehåller åtskilligt av intresse för den arbetsmarknadspolitiska diskussionen.

Sverige lyckades länge undvika den högre arbetslöshet som flertalet länder i väst drog på sig under 1970-talet och som sedan inte har försvunnit (se t ex Therborn 1985; OECD 1994). Landets ekonomiska politik har varit inriktad på full sysselsättning och haft stöd i en aktiv arbetsmarknadspolitik med ambitiösa åtgärdsprogram och en arbetsrätt med relativt utvecklat anställ-

ningsskydd. Arbetslöshetsersättningen kan – även med nu aktuella sänkningar – sägas vara generös, men huvudinriktningen i arbetsmarknadspolitiken har sedan lång tid tillbaka varit att människor inte passivt ska motta kontantstöd vid arbetslöshet utan i stället erbjudas jobb eller utbildning. Siktet är därvid i första hand inställt på arbete på den öppna marknaden, men om något sådant inte kan ordnas ska det finnas andra utvägar, t ex omskolning eller skyddad verksamhet.

Politiskt sett har den svenska modellen för sysselsättning och arbetsmarknadspolitik haft en mycket stark ställning under flera decennier. Det har funnits en socialdemokratisk hegemoni som t ex fick till följd att de borgerliga

Bengt Furåker är professor vid Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet, och **Leif Johansson** är adjunkt och doktorand vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet.

regeringarna 1976–1982 till nästan varje pris ville undvika att arbetslösheten skulle stiga. Då varvs- och stålindustrin m fl branscher råkade i kris dagtingade de icke-socialistiska makthavarna med sina ideologiska principer och både subventionerade och förstatligade företag. I dag är emellertid bilden annorlunda. Arbetslösheten har under 1990-talets borgerliga styre tillätits öka till nivåer som sannolikt få för bara några år sedan trodde vi skulle få se i Sverige (se t ex Korpi 1995; Furåker 1995).

Av detta följer inte att socialdemokratin är oskyldig till det nuvarande tillståndet på arbetsmarknaden. Politiken under senare delen av 1980-talet bidrog till att skapa det som sedan skulle komma. Under socialdemokratiens sista regeringsår före valförlusten 1991 fick inflationsbekämpningen en mer framträdande roll än tidigare, vilket kan tolkas som en försvagning av ambitionen att upprätthålla full sysselsättning. Den tendensen förstärktes sedan under den efterföljande borgerliga fyrpartiregeringen. Likväl finns arbetslinjen i arbetsmarknadspolitikens kvar. De senaste åren har fler människor än någonsin tidigare placerats i arbetsmarknadspolitiska åtgärder och trygghetslagstiftningen har egentligen inte förändrats. Att somliga tror att detta snarast bidrar till att bibehålla den höga arbetslösheten är en annan sak.

Även om arbetsmarknadspolitikens haft och fortfarande har en stark ställning i Sverige vet vi inte så mycket om i vilken utsträckning de föreställningar och värderingar den vilar på delas av de berörda. Vi ska här presentera några data som kan kasta visst ljus över detta. En aspekt är också huruvida, och i så

fall på vilket sätt, det försämrade arbetsmarknadsläget har påverkat människors inställning i olika arbetsmarknadsfrågor. Våra data härrör från två olika undersökningar (se vidare nedan) varav den ena genomfördes i oktober och november 1991 (då arbetslösheten enligt Statistiska centralbyråns arbetskraftsundersökningar var 3,1 respektive 3,2 procent) och den andra i februari och mars 1993 (då arbetslösheten var 7,3 respektive 7,1 procent). Den första gjordes således strax efter regeringsskiftet hösten 1991 och den andra något mindre än ett och ett halvt år senare. Det rör sig visserligen om en ganska kort period, men vi får i alla fall en möjlighet att se vad som hände med människors uppfattningar och attityder under den första tiden med den borgerliga fyrpartiregeringen och i ett läge med snabbt stegrad arbetslöshet.

Innan materialet redovisas ska vi ge en kort karakteristik av den svenska politiken för full sysselsättning, dvs den arbetarrörelsepräglade strategi som ibland också kallas Rehn–Meidnermodellen och som i varierande versioner har dominerat arbetsmarknadsutvecklingen sedan slutet av 1950-talet. Det är tankegångarna bakom denna politik som vi sedan ska se hur folk förhåller sig till.

Den svenska arbetsmarknadspolitiska modellen

Den första uppgiften är att identifiera den svenska arbetsmarknadspolitikens bärande idéer. Detta kommer att ske på basis av olika dokument och sekundärbeskrivningar (bl a LO 1951, 1961 och

1966; regeringens proposition 1966:52; Meidner 1973 och 1984; Öhman 1973; SOU 1979:24; Hedborg & Meidner 1984; Furåker 1986; Axelsson m fl 1987; Rehn 1988; Johansson 1989). Mycket summariskt vill vi då – och utan inbördes rangordning – framhålla följande synsätt som väsentliga.

a) Tekniska förändringar och frihandel. Bakom den svenska arbetsmarknadspolitikerna ligger en positiv hållning till tekniska förändringar och frihandel. Man brukar hävda att teknologin spelar en avgörande roll för den ekonomiska utvecklingen. Tanken är att teknisk förnyelse ger möjligheter till ekonomisk tillväxt och högre levnadsstandard som kan komma alla till godo. Visserligen har införandet av ny teknik ett pris i form av omställningskostnader för de personer som drabbas, men på längre sikt och för samhället som helhet har nettovinsterna ansetts vara odiskutabla.

Modellen förutsätter att man inte heller ska vara rädd för frihandel. Den svenska industrin är och har länge varit påtagligt exportorienterad vilket skulle vara omöjligt utan ett relativt fritt handelsutbyte länder emellan. Konsekvensen är förstås att man måste acceptera motsvarande frihet beträffande importen. Detta underlättas av att ett starkt skydd för svensk industri på hemmaplan förväntas leda till dyrare varor för medborgarna. Fackföreningsrörelsen har i mindre utsträckning än i många andra länder intagit en protektionistisk hållning, även om sådana inslag förekommit.

b) Arbetskraftens rörlighet. Med den positiva inställningen till teknisk förändring och till frihandel följer krav på

människors anpassning. Den svenska modellen syftade tidigt till att påskynda och underlätta strukturförändringar. För att strukturuomvandlingen skulle kunna äga rum relativt friktionsfritt måste arbetskraften vara beredd till rörlighet: geografiskt, yrkesmässigt och på andra sätt. Denna inställning var ett nyckelelement i den ursprungliga Rehn–Meidner-modellen. I och för sig förekom så småningom en viss omprövning bl a genom att en regionalpolitik och lagen om anställningsskydd infördes, men kraven på att arbetskraften måste anpassa sig till förändringarna i ekonomin har inte försvunnit. Arbetsmarknadspolitikerna ska hjälpa till genom rörlighetsbefrämjande åtgärder såsom arbetsförmedling, omskolning och flyttningsbidrag.

c) Statens roll. Arbetarrörelsen har aldrig villkorslöst accepterat kraven på arbetskraftens anpassning. Dess motkrav har varit att staten måste ta ett övergripande ansvar för att människor ska kunna få arbete eller utbildning och därvid se till att hålla deras omställningskostnader nere. När överföring av arbetskraft från krympande till expanderande sektorer visar sig omöjlig att genomföra måste staten sätta in andra åtgärder för att undvika arbetslöshet. Principen har varit att man kan tänka sig anpassning men bara om full sysselsättning är politikens ledstjärna.

Staten har alltså förutsatts ha en aktiv roll på arbetsmarknaden. Å ena sidan ska den bidra till att realisera den önskade anpassningen av arbetskraften till strukturförändringarna, å andra sidan ska den ingripa med kompletterande åtgärder när anpassningen inte kan

genomföras. Detta kräver en interventionistisk stat som tar ansvar för att sysselsättningen upprätthålls. Det har emellertid ansetts väsentligt att insatserna inte tillåts motverka den önskvärda strukturrationaliseringen. Staten ska således normalt inte rädda krisföretag för att undvika arbetslöshet även om selektiva åtgärder av det slaget kunnat accepteras som nödlösning.

d) Lönepolitiken. Anpassning och rörlighet står som honnörsord i den Rehn–Meidnerska modellen, men man har inte accepterat löneanpassning som arbetsmarknadspolitiskt instrument. I stället har den solidariska lönepolitikens principer hävdats och de innebär att löneskillnader visserligen tolereras men bara om de betingas av arbetets art eller de arbetandes kvalifikationer. Därutöver ska principen ”lika lön för lika arbete” gälla, vilket betyder nej till löneskillnader som sammanhänger med olikheter i företagens betalningsförmåga.

Konsekvensen av den solidariska lönepolitiken är att om ett företag hotas av nedläggning ska man inte godta lönesänkning för att rädda det kvar. Låg-lönebranscherna ska pressas att rationalisera för att bli i stånd att tillhandahålla acceptabla lönevillkor. Arbetare bör inte ”subventionera” företag som på grund av sin efterblivenhet saknar förmåga att erbjuda anständig betalning. Löneflexibilitet ska inte användas som anpassningsmekanism.

Låglöneföretagen ställs alltså inför valet att rationalisera eller lägga ner. I den mån de inte lyckas rationalisera får staten gå in med åtgärder för att överföra övertalig arbetskraft till expansiva branscher eller ordna annan sysselsätt-

ning eller utbildning. Så var det tänkt och så har det också i viss mån fungerat. Modellens element är med andra ord ovanligt väl hopfogade – det finns en koppling även mellan lönepolitiken och den rörlighetsinriktade arbetsmarknadspolitiken.

e) Samarbetsrelationer på arbetsplatserna. Den svenska arbetarrörelsen har ofta fått höra att den ägnat sig åt klassarbete. Det är kanske riktigt att parterna på den svenska arbetsmarknaden samverkat ovanligt mycket och nära, men resonemanget måste i vart fall kvalificeras. Det har knappast rört sig om ett principlöst samarbete i största allmänhet utan om kompromisser vilande på förutsättningen att de arbetande har en betydande styrka att sätta emot företagets ägare och ledare. Båda sidor har helt enkelt haft åtskilligt att vinna på att komma överens.

Den tidiga Rehn–Meidner-modellen betonade inte de anställdas inflytande över beslut kring strukturförändringar och liknande. Tvärtom var de ursprungliga idéerna i det avseendet synnerligen individ- och marknadsorienterade. Så småningom kom emellertid de anställdas kollektiva inflytande och medbestämmande att få en större roll i helheten. Under 1970- och 1980-talen växte det fram nya samarbetsformer mellan företagsledning, fackföreningar och anställda, men på senare år har kraften bakom denna utveckling mattats av.

Det empiriska underlaget

Man kan nu fråga sig hur individerna på arbetsmarknaden förhåller sig till

tankegångarna bakom den svenska arbetsmarknadspolitik. Och har deras uppfattningar och attityder förändrats genom de senaste årens försämrade arbetsmarknad? Till grund för den följande framställningen ligger som nämnts intervjuvar på ett antal frågor relaterade till synsätten bakom den svenska modellen. Intervjudata har som bekant sina svagheter och ska därför tolkas med försiktighet.

I en större undersökning som syftar till att jämföra Canada och Sverige har vi en del data om hur anställda (materialet är begränsat till denna kategori) förhåller sig i olika arbetsmarknadsfrågor. Denna artikel bygger enbart på den svenska delen som består av två undersökningar genomförda i oktober–november 1991 och i februari–mars 1993. Datainsamlingarna gjordes via tillägsfrågor till Statistiska centralbyråns reguljära arbetskraftsundersökningar. Vid de båda tillfällena ställdes i stor utsträckning samma frågor varför vi kan se huruvida uppfattningarna förändrats under perioden.

Vardera undersökningsomgången i Sverige bygger på två slumpmässiga urval. Det ena omfattar alla anställda och det andra arbetare inom tillverkningsindustrin. I denna artikel redovisas bara data från de två allmänna urvalen vilka för övrigt är helt oberoende av varandra. Antalet svarande var 925 och 946 vid respektive tillfälle. Bortfallet i de båda omgångarna blev litet: ca 9 respektive 10 procent. Svarsfrekvensen låg således på den nivå som arbetskraftsundersökningarna brukar ha.

Datamaterialet avser – väl att märka – enbart anställda, dvs varken företagare, medhjälpare eller familjemedlemmar, ar-

betslösa eller några andra kategorier är inkluderade. Givetvis hade det varit värdefullt att få med arbetslösa i undersökningen. Dessa utgör en särskilt viktig kategori i sammanhanget – det är ju i hög grad på dem som kraven på anpassning ställs. Begränsningen i urvalet får vi dock acceptera – den har sina både urvalstekniska och ekonomiska skäl, i första hand på den kanadensiska sidan.

Eftersom våra första databearbetningar visade att resultaten i betydande grad är relaterade till social klass gör vi i den följande presentationen konsekvent en åtskillnad mellan arbetare och tjänstemän (enligt den s k SEI-koden). För år 1991 finns i materialet 453 arbetare och 469 tjänstemän och för år 1993 490 arbetare och 453 tjänstemän.

Förändringar i arbetsmarknadsläget

Inledningsvis ska vi redovisa hur den snabba ökningen av uppsägningar och arbetslöshet kommer till uttryck i våra data (*Tabell 1*). Vi har genomgående med hjälp av logistisk regression testat huruvida eventuella förändringar mellan åren är statistiskt signifikanta. För att vara säkra på att de inte är en följd av att sammansättningen i urvalet har förskjutits har bakgrundsfaktorerna kön, ålder och näringsgren hållits under kontroll. Förändringarnas statistiska signifikans redovisas i tabellerna.

Den översta siffreradens visar hur stora andelar av de svarande som uppgett att personalstyrkan på den egna arbetsplatsen minskat (mycket eller lite) under de senaste tre åren. Det rör sig om en markant förändring för både arbetare och tjänstemän mellan 1991 och 1993.

Tabell 1. Arbetares och tjänstemäns erfarenhet av och uppfattning om vissa arbetsmarknadsförhållanden. Procent.

	Arbetare			Tjänstemän		
	1991	1993	Förändr sign ^a	1991	1993	Förändr sign ^a
Uppger att personalstyrkan på den egna arbetsplatsen minskat under de senaste tre åren	23	47	***	24	45	***
Uppger sig ha blivit uppsagd eller permitterad någon gång under de senaste tre åren	6	10	**	4	7	*
Bedömer det "sannolikt" att bli arbetslös någon gång under de närmaste två åren	14	20	***	9	11	e s
Bedömer det "svårt" att finna ett likvärdigt jobb vid förlust av det nuvarande	58	75	***	51	68	***
Mycket eller ganska oroad för att bli arbetslös någon gång under de närmaste två åren	27	39	***	19	30	***

^a Huruvida förändringarna mellan åren är statistiskt signifikanta anges på följande sätt: *** = ($p < 0,01$); ** = ($p < 0,05$); * = ($p < 0,1$); och e s = ej signifikant.

Av nästa rad med siffror framgår att det bland båda kategorierna anställda var en större andel 1993 än 1991 som upp-gav sig ha blivit uppsagda eller permitterade under de närmast föregående tre åren. Talen är förvisso små, men det är fråga om nära nog en fördubbling; och vi ska komma i håg att urvalet bara avser personer som fortfarande var anställda. Arbetarnas siffror ligger som synes på en högre nivå än tjänstemännens.

Vidare uppmanades respondenterna att på en femgradig skala bedöma sannolikheten för att de blir arbetslösa någon gång inom de närmaste två åren. I tabellen betyder "sannolikt" det högsta eller näst högsta värdet på skalan. Vi finner en tydlig ökning mellan 1991 och 1993 för arbetarna som dessutom hade klart högre tal redan i utgångslä-

get 1991. Däremot är ökningen för tjänstemännen mindre och för liten för att vara statistiskt signifikant.

De tillfrågade fick också ange hur lätt eller svårt det skulle vara för dem, om de förlorade sitt jobb, att få ett nytt, ungefär likvärdigt arbete. Återigen användes en skala från 1 till 5. "Svårt" i tabellen står för ettdera av de två högsta värdena. Svarsmönstret känns igen, även om nivån är en annan. Arbetarna har högre siffror än tjänstemännen och 1993 års tal överstiger sina motsvarigheter för 1991.

Ytterligare en fråga som ställdes var denna: "Är du mycket oroad, ganska oroad eller inte oroad alls för att du skall bli arbetslös någon gång under de närmaste två åren?" Också här har det skett en stor förskjutning mellan de båda undersökningstillfällena. Betydlig

Tabell 2. Åsikter bland arbetare och tjänstemän rörande tekniska förändringar och frihandel. Procent.

	Arbetare		Förändr sign ^a	Tjänstemän		Förändr sign ^a
	1991	1993		1991	1993	
Instämmer helt eller delvis i påståendet "Anställda har i allmänhet anledning att motsätta sig tekniska förändringar eftersom sådana på sikt ofta betyder att jobb försvinner"	41	41	e s	24	27	e s
Anser att frihandel skulle medföra att antalet jobb i Sverige på ca fem års sikt skulle minska	17	19	e s	19	23	*

^a Angående signifikansnivåer se not till *Tabell 1*.

fler anställda gav uttryck för sådan oro 1993 än vad fallet var 1991. Återigen är det arbetarnas tal som är de högsta. Vi kan också notera att det genomgående är grovt räknat dubbelt så stor andel som uppgett sig vara oroad för att bli arbetslösa än som bedömt det som sannolikt att de blir det.

För både arbetare och tjänstemän i *Tabell 1* är procenttalen högre 1993 än 1991 på samtliga redovisade svar. På ett undantag när (och det är ett grännsfall) är förändringarna statistiskt signifikanta. Det ligger nära till hands att fråga sig huruvida denna dystrare verklighet också satt sina spår i människors inställning i olika andra frågor. Vi ska gå vidare för att se efter vilka andra förändringar som kan ha inträffat.

Synen på tekniska förändringar och frihandel

Materialet innehåller vissa uppgifter beträffande synen på tekniska förändringar respektive frihandel. De svaran-

de uppmanades för det första att instämma i eller ta avstånd från påståendet "Anställda har i allmänhet anledning att motsätta sig tekniska förändringar eftersom sådana på sikt ofta betyder att jobb försvinner". De andelar som helt eller delvis instämde i påståendet redovisas i *Tabell 2*.

Arbetarna hade uppenbarligen lättare än tjänstemännen att instämma i påståendet att det kan vara motiverat för anställda att motsätta sig den tekniska utvecklingen. Däremot är det bara för tjänstemännen som vi finner någon förändring över tid, men den är inte statistiskt säkerställd.

Respondenternas uppfattning om frihandelns konsekvenser för Sverige framgår också i tabellen. Frågan ställdes om man trodde att frihandel på ca fem års sikt skulle leda till att antalet arbetstillfällen i Sverige ökade, minskade eller förblev ungefär detsamma som i dag. Det kanske mest slående med svaren på denna fråga (syns inte i tabellen) är att en förhållandevis stor andel sade sig in-

Tabell 3. Åsikter bland arbetare och tjänstemän rörande omskolning och arbetsgivarbyten. Procent.

	Arbetare			Tjänstemän		
	1991	1993	Förändr sign ^a	1991	1993	Förändr sign ^a
Instämmer helt eller delvis i följande påståenden:						
"Folk som inte kan få arbete inom sitt eget yrkesområde borde genomgå omskolning eller utbildning som kan hjälpa dem att finna ett jobb inom något annat område"	86	90	e s	92	94	*
"För att vi ska kunna behålla Sveriges levnadsstandard måste folk vara beredda att då och då byta arbetsgivare"	51	59	***	66	70	e s

^a Angående signifikansnivåer se not till *Tabell 1*.

te veta. Detta är givetvis ett rimligt svar – det är faktiskt inte lätt att veta vad frihandel skulle få för konsekvenser.

Bland tjänstemännen skedde det en mindre förändring mellan 1991 och 1993 – andelen som väntade sig att frihandel skulle leda till färre jobb ökade något. Denna skillnad klarar den generösaste signifikansnivån. Förändringen för arbetarnas del pekar i samma riktning men ligger inom den statistiska felmarginalen.

Inställningen till arbetskraftens rörlighet

Den svenska arbetsmarknadspolitiken har som nämnts lagt betydande vikt vid individernas anpassning efter förändringarna i ekonomin. I vårt intervju-material finns vissa frågor som hänförs till olika aspekter på arbetskraftens rörlighet. Man bör här skilja mellan egen och andras anpassning. Det är

sannolikt lättare att instämma i att andra behöver anpassa sig efter de förändringar som inträffar än att acceptera att man själv måste göra det. Våra data verkar illustrera detta förhållande (jfr utfallen i *Tabellerna 3* och *4*).

Vi börjar med att belysa vad man anser att folk i allmänhet behöver göra i anpassningsväg (*Tabell 3*). Intervjupersonerna fick bl a instämma i eller ta avstånd från påståendet "Folk som inte kan få arbete inom sitt eget yrkesområde borde genomgå omskolning eller ytterligare utbildning som kan hjälpa dem att finna ett jobb inom något annat område". I detta instämde (helt eller delvis) ungefär nio av tio, tjänstemän såväl som arbetare. Trots att talen redan från början låg så högt tycks det ha blivit en viss ökning mellan 1991 och 1993, men det är bara för tjänstemännen som denna har någon statistisk signifikans.

Ett annat påstående vi använde lyde

Tabell 4. Arbetare och tjänstemän fördelade efter om de uppgett sig välja att gå arbetslösa ett år i väntan på ett jobb på den nuvarande bostadsorten eller flytta till annan ort där de omedelbart kunde få likvärdigt arbete. Procent.

	Arbetare			Tjänstemän		
	1991	1993	Förändr sign ^a	1991	1993	Förändr sign ^a
Vänta	66	68	e s	59	56	e s
Flytta	27	26	e s	33	38	e s
Vet ej	7	6		8	7	
Totalt	100	100		100	100	
n	452	490		467	453	

^a Angående signifikansnivåer se not till Tabell 1.

som följer: "För att vi ska kunna bibehålla Sveriges levnadsstandard måste folk vara beredda att då och då byta arbetsgivare". Det kan i och för sig tyckas långt ifrån självklart att det skulle finnas en koppling mellan levnadsstandard och arbetsgivarbyten, men få har svarat "vet ej" eller avstått från att svara. Tjänstemännens tal överträffar arbetarnas. År 1993 var det dock, jämfört med 1991, relativt sett fler i båda kategorierna som instämde i detta påstående om behovet av arbetsgivarbyten, men det är bara för arbetarna som ökningen är statistiskt signifikant.

När det gäller den egna viljan till rörlighet finns en relevant fråga i materialet. Den avser benägenheten att flytta och har följande lydelse: "Vad skulle du välja om du var tvungen: att vara arbetslös i ett år i väntan på ett jobb på din nuvarande bostadsort eller att flytta till en annan ort där du omedelbart kunde få ett likvärdigt arbete?" Andelen som svarade att de kunde tänka sig att flytta respektive vänta framgår i Tabell 4.

Att bo kvar och vänta på ett jobb i ett år tycks vara det rimliga för ungefär

två tredjedelar av arbetarna och 55–60 procent av tjänstemännen. De senare var dessutom i större utsträckning 1993 än 1991 benägna att välja flyttningsalternativet, medan vi inte finner någon förändring i den riktningen bland arbetarna. Ökningen av andelen flyttberedda tjänstemän klarar emellertid inte signifikansprövningen. Svaren är naturligtvis relaterade till en del andra faktorer såsom ålder och civilstånd (se vidare längre fram i texten).

Synen på statens roll i arbetsmarknadspolitiken

Angående statens roll på arbetsmarknaden förligger också vissa data av intresse. De handlar om vad staten kan och bör göra och om tilltron till en speciell och i sammanhanget central statlig institution, nämligen arbetsförmedlingen. Svaren redovisas i Tabell 5.

Den första frågan gäller om det över huvud taget går att göra något åt arbetslösheten. Svarspersonerna uppmanades instämma i eller ta avstånd från följande påstående: "Det är inte mycket regeringen, arbetsgivarna, fackförening-

Tabell 5. Åsikter bland arbetare och tjänstemän rörande statens roll på arbetsmarknaden. Procent.

	Arbetare			Tjänstemän		
	1991	1993	Förändr sign ^a	1991	1993	Förändr sign ^a
Tar helt eller delvis avstånd från påståendet "Det är inte mycket regeringen, arbetsgivarna, fackföreningarna eller någon annan kan göra åt arbetslösheten"	61	63	e s	71	73	e s
Anger att regeringen ska ta huvudansvaret för att bekämpa arbetslösheten	68	79	***	72	74	e s
Instämmer helt eller delvis i följande påståenden: "Staten bör försöka rädda jobb genom att tillfälligt ge stöd till företag som råkat i ekonomiska svårigheter"	74	72	e s	65	64	e s
"Man kan i regel lita på att arbetsförmedlingarna hjälper människor som har blivit arbetslösa att finna annat arbete"	44	51	**	42	45	e s

^a Angående signifikansnivåer se not till Tabell 1.

arna eller någon annan kan göra åt arbetslösheten". De flesta, och tjänstemän mer än arbetare, tog avstånd från det synsättet. Inte heller verkar fler ha blivit defaitistiska med försämringen på arbetsmarknaden – siffrorna pekar i stället i motsatt riktning. Det var i samtliga kategorier en något större andel som tog avstånd från påståendet och en mindre andel som instämde däri 1993 än 1991, men förändringarna är inte statistiskt säkra.

Respondenterna tillfrågades också om vem som bör ta störst ansvar för att bekämpa arbetslösheten och uppmanades rangordna alternativen "regeringen", "arbetsgivarna", "fackföreningarna"

och "individerna själva". Som framgår av Tabell 5 var det helt dominerande förstahandsvalet "regeringen". Vi ser också att andelen inom respektive kategori som valde det alternativet steg mellan 1991 och 1993. Skillnaden är klart signifikant för arbetarna. I resultaten kan vi således inte spåra någon avpolitisering utan tvärtom tycks de ökade arbetslösheten ha medfört växande krav på att regeringen ska ta huvudansvaret för att lösa problemen. Svaret för arbetarnas del kan tänkas sammanhållas med att det satt en borgerlig regering under perioden.

Vi frågade vidare om staten borde försöka rädda jobb genom att tillfälligt

Tabell 6. Arbetare och tjänstemän fördelade efter om de kunde tänka sig en lönesänkning om det vore enda sättet att rädda jobbet. Procent.

	Arbetare		Förändr sign ^a	Tjänstemän		Förändr sign ^a
	1991	1993		1991	1993	
Ja	52	54	e s	53	67	***
Nej	38	38	e s	39	26	***
Vet ej	10	8		8	8	
Totalt	100	100		100	100	
n	452	489		466	452	

^a Angående signifikansnivåer se not till Tabell 1.

ge stöd till företag med ekonomiska problem. Svartpersonerna fick instämma i eller ta avstånd från ett påstående med den innebörden. Som synes var det en stor majoritet som instämde vilket kan sägas rimma mindre väl med den tidiga svenska modellen. Denna var ju inte inriktad på att staten skulle subventionera krisföretag utan i stället på att den skulle medverka till en positiv omstrukturering. Arbetare verkar mer benägna att instämma i påståendet än tjänstemän. Någon säker förändring över tid kan inte beläggas.

En ytterligare fråga gäller arbetsförmedlingens roll. Respondenterna fick instämma i eller ta avstånd från påståendet "Man kan i regel lita på att arbetsförmedlingen hjälper människor som blivit arbetslösa att finna annat arbete". Ett instämmande kan tolkas som att man hyser tilltro till förmedlingarnas arbete. Förskjutningen i svarsmönstret mellan 1991 och 1993 antyder att denna tilltro ökat. Det är dock bara för arbetarnas vidkommande som förändringen är någorlunda säker.

Inställningen till löneanpassning

En fråga handlar om lönesänkning för att rädda jobbet. Detta är en helt annan sorts anpassning än vad som tidigare diskuterats. Att nöja sig med lägre lön för att kunna behålla sitt arbete är en anpassning som går stick i stäv mot den dominerande fackliga ideologin. Där ingår inte att man ska acceptera lönesänkning som en metod för att motverka problemen på arbetsmarknaden.

Den fråga vi ställde är formulerad sålunda: "Om din arbetsplats hotades av nedläggning skulle du då acceptera en lönesänkning om det var enda sättet att rädda ditt jobb? Om ja, ange hur stor procent av din nuvarande lön." Återigen rör det sig om en hypotetisk fråga. Vi kan inte veta huruvida människor faktiskt skulle handla i enlighet med vad de säger om de stod inför ett verkligt val. Likväl återspeglar svaren säkert något av deras förhållningssätt. År 1991 svarade 52–53 procent att de kunde tänka sig en lönesänkning (Tabell 6). De allra flesta av dessa menade att den i så fall skulle ligga mellan 1 och 10

Tabell 7. Arbetares och tjänstemäns bedömningar av relationerna mellan anställda och ledning på sin arbetsplats. Procent.

	Arbetare			Tjänstemän		
	1991	1993	Förändr sign ^a	1991	1993	Förändr sign ^a
Uppfattar relationerna mellan anställda och ledning på sin arbetsplats som mycket eller ganska goda	79	72	***	76	73	e s
Anser att de anställda saknar inflytande då ledningen på den egna arbetsplatsen planerar att genomföra viktigare förändringar	24	32	***	14	21	***

^a Angående signifikansnivåer se not till Tabell 1.

procent av lönen. Bara 38–39 procent svarade nej.

Det mest intressanta är vad som hänt mellan de två undersökningstillfällena. Andelen som sade sig acceptera lönesänkning hade då ökat påtagligt bland tjänstemännen. Här rör det sig om en förändring som är statistiskt klart säkerställd. Däremot är den lilla förändringen i arbetarnas inställning inte alls signifikant.

Uppfattningen om relationerna mellan ledning och anställda

Vi ska slutligen belysa några aspekter på de anställdas relationer till ledningen på arbetsplatsen. Av Tabell 7 framgår att grovt sett tre fjärdedelar bedömde relationerna mellan anställda och ledning på deras egen arbetsplats som mycket eller ganska goda. Andelen positivt inställda minskade emellertid mellan 1991 och 1993, men förändringen håller statistiskt enbart för arbetarna.

Vidare lät vi fråga om man upplever att de anställda har stort, litet eller inget inflytande vid viktigare förändringar som ledningen planerar, t ex tekniska förändringar, permitteringar, personalinskränkningar eller omorganisation på arbetsplatsen. Andelen som svarade "inget inflytande" var ganska liten vid båda undersökningstillfällena men klar större bland arbetarna än bland tjänstemännen. Kvinnor valde för övrigt detta svarsalternativ i större utsträckning än män. För både arbetare och tjänstemän finner vi dock en påtaglig förändring negativ riktning: År 1993 sade relativt sett betydligt fler än 1991 att de anställda inte har något inflytande i sådana fall.

Vad betyder det förändrade arbetsmarknadsläget?

Många av svarsfördelningarna i vår material är frapperande stabila över tid. Likväl föreligger några intressanta förskjutningar i anställdas uppfattning och attityder mellan 1991 och 1993.

Kan då dessa förändringar knytas till det försämrade arbetsmarknadsläget och i så fall hur? Någon omfattande analys låter sig inte göras här, men några aspekter ska belysas.

En av de mer markanta förändringarna avser uppfattningen om huruvida de anställda på den egna arbetsplatsen har något inflytande när ledningen vill genomföra viktigare förändringar. År 1993 var det klart större andelar än 1991 bland både arbetare och tjänstemän som svarade att anställda därvid saknar inflytande. Vår databearbetning med logistisk regression (vilken inte kan redovisas mer i detalj här) ger vid handen att resultatet har tydligt samband med erfarenhet av personalminskningar på den egna arbetsplatsen. Det verkar vara i sådana situationer som många fått erfara att de anställda saknar inflytande. För tjänstemännen har utfallet också att göra med om man själv blivit uppsagd (tjänstemän blir ju inte permitterade) och om man säger sig vara oroad för att bli arbetslös.

Det är emellertid bara bland arbetarna vi finner att andelen som uppfattar relationen mellan ledning och anställda som goda minskat. För både tjänstemän och arbetare gäller likväl att svaren sammanhänger med hur man bedömt de anställdas inflytande. Det finns också en påtaglig koppling till arbetsmarknadssituationen. De som upplevt personalminskningar på den egna arbetsplatsen har generellt bedömt förhållandet mellan ledning och anställda som sämre. Det tycks här finnas följande mekanism: När personalminskningar har inträffat har många upptäckt att de anställda inte har mycket att säga till om och därmed har också deras syn på rela-

tionen till ledningen förändrats. Samma slags effekt kan noteras vad gäller oro för arbetslöshet. De som uppgett sig vara oroad för att bli arbetslösa företer också en mer negativ bedömning av arbetsplatsrelationerna. Bland tjänstemännen finner vi dessutom åter ett samband med huruvida de svarande själva blivit uppsagda.

Trots den växande arbetslösheten finner vi ingen ökad flyttningsberedskap bland vare sig arbetare eller tjänstemän. Analysen av svaren på denna fråga utfaller i övrigt ungefär som väntat. Viljan till geografisk rörlighet är lägre bland arbetare, äldre samt gifta/sammanboende än bland (högre) tjänstemän, yngre och ensamstående. Likväl kan flyttningsberedskapen i viss mån knytas till hoten på arbetsmarknaden. Bland arbetarna tycks oron för att bli arbetslös inverka, medan det bland tjänstemännen är bedömningen av svårigheterna att få ett nytt likvärdigt jobb som har betydelse.

Vidare uttrycker tjänstemännens svar en under undersökningsperioden tilltagande skepsis inför de välsignelsebringande konsekvenserna av frihandel. Tjänstemännen blev också något mer benägna att säga att folk som inte kunde få arbete inom sitt eget yrkesområde borde omskola sig. Däremot fann vi bland arbetarna en ökad andel som instämde i att folk måste vara beredda att då och då byta arbetsgivare.

Arbetarna visade sig även i högre grad ha blivit inriktade på att regeringen måste ta störst ansvar för att bekämpa arbetslösheten. Att staten är den instans som ska lösa problemen ligger i linje med vad man kunde förvänta sig utifrån den svenska modellens ideologi.

Men att det för arbetarnas del skett en förändring mellan 1991 och 1993 har sannolikt att göra med det faktum att det då satt en borgerlig regering. Tyvärr har vi inga möjligheter att närmare pröva den tolkningen.

År 1993 instämde en större andel av arbetarna än 1991 i att man kan lita på att arbetsförmedlingen hjälper folk som blivit arbetslösa till nya jobb. Utan att övertolka detta utfall kan man säga att arbetarna inte verkar lasta arbetsförmedlingen för problemen på arbetsmarknaden och att de snarare fått större förtroende för dess insatser.

Bland de mest intressanta resultaten är svaren på frågan om huruvida man är beredd att sänka lönen. Den som omfattar den lönepolitiska ideologin i den klassiska svenska modellen måste rimligen svara nej. Enligt denna modell ska ju inte anställda genom att acceptera lägre lön "subventionera" företag som går dåligt. Likväl var det i våra undersökningar faktiskt en klar majoritet som svarade att de kunde tänka sig en lönesänkning, men det är endast för tjänstemännen som någon förändring kan noteras mellan 1991 och 1993. Bland arbetarna syns inga tecken på en omprövning av inställningen att motätta sig lönesänkningar.

Värt att observera är vidare att tjänstemännen på lägre nivå uppvisar större beredskap att sänka lönen än vad de gör som befinner sig högre upp i hierarkierna. TCOs medlemmar svarade i större utsträckning än SACOs ja på denna fråga. Villigheten att sänka sin lön verkar dock vara mest utbredd bland de oorganiserade.

För både arbetare och tjänstemän har beredskapen att sänka lönen för att

rädda jobbet ett samband med arbetsmarknadsproblemen. Oron för arbetslöshet är relaterad till denna beredskap, men den ökade oron bland arbetare har inte varit tillräcklig för att medföra en större vilja att gå ner i lön. Bland tjänstemännen finner vi också ett samband, om än svagt, med förekomsten av personalminskningar på den egna arbetsplatsen. Vissa kategorier tycks ha blivit skrämde och det verkar i så fall framför allt vara grupper som har någorlunda stort ekonomiskt utrymme men som samtidigt inte är bärare av någon stark facklig ideologi att försvara sin lön.

Några slutsatser

Tankegångarna bakom den svenska modellen för arbetsmarknadspolitik får ett varierande stöd i våra data. I samklang med denna modell finner vi att någon utbredd misstro mot tekniska förändringar eller frihandel inte kan beläggas. Det föreligger också starka uttryck för kraven på att andra ("folk"), via omskolning och arbetsgivarbyten, måste anpassa sig efter arbetsmarknadens förändringar. Ingenting tyder heller på någon sviktande tilltro till möjligheterna att göra något åt arbetslösheten. De flesta har uppfattningen att staten ska ta huvudansvaret för detta. Den helt övervägande delen av de anställda betraktar relationerna på den egna arbetsplatsen som mycket eller ganska goda. Likaså menar en stor majoritet att de anställda i vart fall har något inflytande vid viktigare förändringar på arbetsplatsen.

Däremot är det diskutabelt hur det förhåller sig med den egna flyttningsviljan som ju varit en viktig fråga i den

svenska arbetsmarknadspolitiken (våra preliminära jämförelser med data från Canada pekar på att flyttningsviljan där är avsevärt större). Vidare kan det måhända förvåna att så många instämde i att staten bör gå in och stödja företag i kris. Resultatet ligger för all del i linje med den allmänna tilltron till statsin-gripanden men är likväl främmande för den tidiga Rehn-Meidnerska modellen. Villigheten att sänka lönen för att rädda jobbet visade sig också större än vad man kanske kunde tro – och på tvärs mot de gängse lösningarna på svensk arbetsmarknad.

Det försämrade arbetsmarknadsläget till trots hade det inte, med några undantag, skett några större förändringar i människors åsikter och bedömningar. Försämringen hade dock inte hunnit slå igenom så kraftigt vid det andra undersökningstillfället, och vi vet ju inte vad som hänt därefter eller vad som kommer att hända på lite längre sikt.

Ett skäl till att det finns så stor stabilitet i materialet är förmodligen att de institutionella arrangemangen kring arbetsmarknaden inte ändrats så mycket. Detta kan illustreras genom exemplet med folks vilja att byta bostadsort vid arbetslöshet. Eftersom arbetslöshetsunderstödet kan utbetalas fem dagar i veckan i sammanlagt 300 dagar (450 dagar för personer i åldern 55 år och uppåt) är det möjligt att bli försörjd i 60 veckor (90 veckor för de äldre). Visserligen ska individen stå till arbetsmarknadens förfogande, dvs vara beredd att flytta, men den principen är inte så sträng. Många har en make/maka med förvärsarbete på bostadsorten vilket gör flyttning mer komplicerat. Samtidigt ska poängteras att svarspersonerna

inte själva var arbetslösa (ännu) och att de alltså har svarat på en hypotetisk fråga. Svarmönstren skulle kanske ha blivit annorlunda om vi hade frågat arbetslösa.

Det tycks som om krisens inbryningar skett på delvis olika sätt bland tjänstemän och arbetare. År 1993 gav arbetarna på ett par punkter mer än tidigare uttryck för krav på och tilltro till statens ansvar och roll. Däremot hade de inte blivit mer beredda att flytta geografiskt och inte heller att acceptera lönesänkning. Man kan tolka detta som att de arbetsmarknadspolitiska och fackliga förutsättningarna inte förändrats så mycket att andra förhållnings-sätt pressats fram. Arbetarna förefaller stå kvar på den svenska modellens grund.

För arbetarnas del märks det försämrade arbetsmarknadsläget i första hand på två olika områden. För det första finner vi för 1993 en större andel än 1991 som svarade "regeringen" på frågan om vem som ska ta störst ansvar för att bekämpa arbetslösheten. För det andra förefaller arbetsmarknadsläget ha påverkat hur respondenterna uppfattar relationen mellan ledning och anställda samt de anställdas inflytande vid viktigare förändringar. Utvecklingen verkar ha visat att "medbestämmandet" är mer begränsat än man trodde bara något år tidigare. Minskat inflytande för de anställda kan naturligtvis göra det lättare för företagen att genomföra förändringar, men det kan också betyda sämre möjligheter till konstruktivt samarbete.

I fråga om anställdas inflytande när ledningen vill genomföra viktigare förändringar svarade tjänstemännen ungefär på samma sätt som arbetarna. Däre-

mot tycks de inte i motsvarande grad ha blivit mer negativa i sin bedömning av relationen mellan ledning och anställda. De har måhända kunnat se att anställda inte har mycket att säga till om men själva inte varit så drabbade och därför inte upplevt relationen gentemot ledningen som annorlunda än tidigare.

Den kanske viktigaste förändringen för tjänstemännens del avser beredskapen att sänka lönen. Hotbilden tycks här slå igenom och – till skillnad från vad som är fallet för arbetarna – pressa fram en förändrad inställning. Framför allt kan förändringen iakttas bland tjänstemän på lägre nivå. Detta kan tolkas som uttryck för en svagare facklig ideologi och en större acceptans av marknadens krav. Möjligen är det i den riktningen utvecklingen kommer att gå på hela den svenska arbetsmarknaden framöver.

Referenser

- Axelsson, R, Löfgren, K-G & Nilsson, L-G (1987), *Den svenska arbetsmarknadspolitiken under 1900-talet*. Andra uppl. Prisma, Stockholm.
- Furåker, B (1986), *Stat och arbetsmarknad. Studier i svensk rörlighetspolitik*. Tredje uppl. Arkiv, Lund.
- Furåker, B (1995), "Arbetslösheten i Sverige – en bild av 1990-talets utveckling samt några frågor för forskningen" (under publicering av Epidemiologiskt centrum vid Socialstyrelsen).
- Hedborg, A & Meidner, R (1984), *Folkhemsmodellen*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Johansson, L (1989), "Arbetsmarknadspolitiken". I Furåker, B (red), *Välfärdsstat och lönearbete*. Studentlitteratur, Lund.
- Korpi, W (1995), *Arbetslöshet och arbetslöshetsförsäkring i Sverige. En studie bland arbetslöshetskassornas medlemmar*. EFA, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- LO (1951), *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*. Stockholm.
- LO (1961), *Samordnad näringspolitik*. Stockholm.
- LO (1966), *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen*. Stockholm.
- Meidner, R (1973), "Samordning och solidarisk lönepolitik under tre decennier". I *Tvärnsnitt. Sju forskningsrapporter utgivna till LO:s 75-årsjubileum*. Prisma, Stockholm.
- Meidner, R (1984), *I arbetets tjänst*. Tiden/Arbetslivscentrum, Stockholm.
- OECD (1994), *The OECD Jobs Study. Evidence and Explanations. Part I*. Paris.
- Regeringens proposition 1966:52.
- Rehn, G (1988), *Full sysselsättning utan inflation*. Tiden, Stockholm.
- SOU 1979:24, *Sysselsättningspolitik för arbete åt alla*. Allmänna förlaget, Stockholm.
- Therborn, G (1985), *Nationernas ofärd. Arbetslösheten i den internationella krisen*. Arkiv, Lund.
- Öhman, B (1973), "LO och arbetsmarknadspolitiken efter andra världskriget". I *Tvärnsnitt. Sju forskningsrapporter utgivna till LO:s 75-årsjubileum*. Prisma, Stockholm.